

Falsyfikaty DZIEŁ SZTUKI W PROCESIE KARNYM

Wybrane aspekty wykrywcze i dowodowe

dr Dariusz Wilk

Katedra Kryminalistyki
Wydziału Prawa i Administracji
Uniwersytetu Jagiellońskiego

Falsyfikaty dzieł sztuki są przedmiotem nielegalnego obrotu dziełami sztuki. Efektywność postępowań karnych dotyczących fałszerstw dzieł sztuki ma kluczowe znaczenie dla zwiększenia pewności rynku sztuki. W artykule przedstawiono najistotniejsze źródła pierwszych informacji o fałszerstwach dzieł sztuki oraz omówiono czynności wykrywcze i dowodowe, które powinny być realizowane w sprawach dotyczących fałszerstw dzieł sztuki. Zwrócono uwagę na konieczność odpowiedniej dokumentacji dzieła sztuki w ramach czynności oględzin. Księgi ewidencyjne zabytków, które powinny być prowadzone przez podmioty gospodarcze wyspecjalizowane w zakresie obrotu zabytkami, mogą być uznane za dobre źródło informacji o dziełach sztuki i ekspertyzach. Istotne jest również korzystanie z odpowiednio wykwalifikowanych biegłych, którzy powinni zweryfikować autentyczność dzieła sztuki, stosując różne metody badawcze. Badania identyfikacyjne dzieł sztuki nie są łatwe, ponieważ wymagają przeprowadzenia kompleksowych analiz – warstwy historyczno-stylistycznej, sygnatury, jak i składu chemicznego materiałów zastosowanych przez artystę.

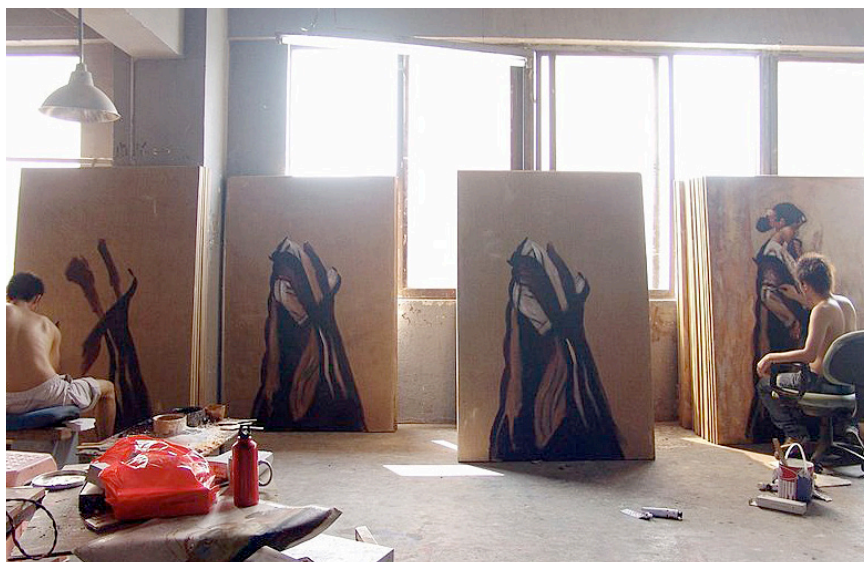
Rys. 1. Portret promujący wystawę dzieł Modiglianiego w Pałacu Dożów w Genui w 2017 r. (okazał się falsyfikatem).
Źródło: <http://www.higenova.it/en/modigliani-exposition.php>.

1. Falsyfikaty i rynek sztuki

Fałszerstwa są problemem trapiącym rynek sztuki od dawna i zmniejszają pewność obrotu sztuką¹. Dotyczą one nie tylko prywatnych kolekcji, ale i placówek muzealnych. Całkiem niedawno ustalono, że większość obrazów (20 z 30 obrazów, w tym portret promujący wystawę przedstawiony na rys. 1) prezentowanych na wystawie poświęconej Amadeo Modiglianemu w Pałacu Dożów w Genui (od 16 marca do 13 lipca 2017 r.) to falsyfikaty wykonane w latach osiemdziesiątych XX wieku². Wystawę odwiedziło około 100 000 osób, a ze względu na ujawnienie

falsyfikatów zamknięto ją na 3 dni przed terminem. Postępowanie prowadził wyspecjalizowany oddział karabinierów włoskich (z wł. *Commando Carabinieri Tutela Patrimonio Artistico*). Eksperti wykonali badania historyczno-stylistyczne oraz analizy pigmentów, które potwierdziły, że obiekty są falsyfikatami. Podobnie większość (1917 z 2000 obiektów, a więc około 96%) artefaktów z okresu prekolumbijskiego w Muzeum Meksyku w San Francisco okazała się falsyfikatami lub obiektami, których pochodzenia nie można potwierdzić³. Muzeum wyjaśniło, że znacząca część wystawy stałej z ww. okresu nie była weryfikowana, ponieważ kolekcja powstała dzięki darowiznom osób prywatnych⁴.

Kopie, reprodukcje i falsyfikaty są produkowane niemal masowo w „wiosce malarzy” – Dafen w północno-wschodniej części Shenzhen, w której działa ponad 8000 artystów w około 1200 galerii wytwarzających w przybliżeniu 5 milionów obrazów rocznie (przykładową pracownię przedstawiono na rys. 2). Dafen to obecnie światowy lider w produkcji obrazów olejnych⁵. Szacuje się, że produkty z Dafen to ponad 50% światowego rynku podróbek dzieł sztuki.

Rys. 2. Produkcja obrazów w Dafen⁶.

Również w Polsce są ujawniane przypadki falsyfikatów. W ostatnich latach sprawy karne dotyczyły m.in.⁷:

- pracowni falsyfikatów w podkrakowskich Proszowicach (wprowadzonych na rynek zostało około 130 sfalszowanych obrazów i rysunków imitujących m.in. J. Panka, M. Kislinga, J. Nowosielskiego),
- organizowania aukcji dzieł sztuki w Rybniku oraz sprzedaży przez organizatora tych aukcji falsyfikatu za 70 000 zł nazwanego „Dziewczyna w chuście” imitującego twórczość L. Wyczółkowskiego⁸,
- sprzedaży około 250 obrazów i figurek za kwotę około 1,7 miliona zł biznesmenowi z Łodzi (ustalono, że co najmniej 113 z nich nie jest oryginalnych),
- zakupienia obrazu „Rybak z siecią” przypisywanego L. Wyczółkowskiemu przez Muzeum Narodowe w Gdańsku za kwotę 80 000 zł.

Falszerstwa dotyczą dzieł sztuki i obiektów archeologicznych pochodzących ze wszystkich okresów historycznych, w tym również sztuki współczesnej. Co oczywiste, fałszerze wpisują się w trendy rynkowe. Aktualnie dzieła sztuki są nie tylko nośnikami wartości estetycznych i historycznych, ale również stanowią przedmiot inwestycji, zasadniczo długoterminowej i relatywnie bezpiecznej w porównaniu z innymi inwestycjami, jak na przykład nabywaniem udziałów w firmach lub akcji spółek notowanych na giełdzie⁹. Wartość inwestycji w sztukę zwiększa się sukcesywnie od 2004 r.¹⁰ Inwestycje były niższe jedynie w 2009 i 2016 r., co wiązało się odpowiednio z kryzysem finansowym w 2008 r. oraz sceptycyzmem osób inwestujących w sztukę¹¹. Natomiast dla rodzimego rynku sztuki rok 2016 był rekordowy pod względem wartości sprzedaży¹². Na rynkach światowych największym zainteresowaniem cieszą się twórczość powojenna i współczesna oraz sztuka impresjonistyczna i postimpresjonistyczna, przy czym zainteresowanie

dziełami klasyków sztuki modernistycznej w ostatnich latach znacznie maleje¹³. W 2017 r. sprzedaż dzieł sztuki wzrosła, co było związane również z dużymi zyskami z transakcji sztuki azjatyckiej i rekordowymi sprzedażami sztuki dawnych mistrzów. Biorąc pod uwagę aktualne próby ograniczania stosowania kryptowalut, należy założyć dalszy wzrost zainteresowania sztuką jako formą inwestycji alternatywnych. Znaczny popyt na dzieła sztuki zachęca do wytwarzania falsyfikatów.

Problemem rynku sztuki jest niska transparentność, zróżnicowany poziom dostępności do informacji, co stwarza niepewność co do autentyczności dzieł sztuki oraz ogranicza możliwość dokładniejszej wyceny dzieł. Trzeba przy tym podkreślić, że ocena autentyczności, tj. identyfikacja dzieła sztuki, to etap wstępny i konieczny do prowadzenia dalszych czynności związanych z wyceną dzieła sztuki¹⁴. Badania autentyczności są związane z wykrywaniem falsyfikatów oraz potwierdzaniem tożsamości obiektów zwróconych po wypożyczeniu z placówki muzealnej, odzyskanych po dokonanej kradzieży lub dzieł zwróconych, które wcześniej zostały bezprawnie zabrane (np. zagrabione w trakcie II wojny światowej). Zagrożeniem rynku sztuki jest również wykorzystywanie dzieł sztuki w procederach prania pieniędzy¹⁵. Ponadto podejrzewa się, że dzieła sztuki są stosowane w finansowaniu terroryzmu¹⁶.

Nowe regulacje mające na celu ograniczenie proceder prania pieniędzy i nielegalnego handlu dziełami sztuki mogą ułatwić wykrywanie przypadków wprowadzania do obiegu dzieł pozyskanych z nielegalnych źródeł¹⁷.

Falszerstwa dzieł sztuki są kryminalizowane w Polsce w różnych aktach prawnych. W przypadku fałszerstw skierowanych przeciwko zabytkom zastosowany może być art. 109a u.o.z.¹⁸ (dotyczy podrobienia lub przerobienia zabytku, a więc tzw. fałszerstwa bezpośredniego) lub art. 109b u.o.z. (dotyczy zbycia falsyfikatu, a więc tzw. fałszerstwa pośredniego). Podstawami odpowiedzialności karnej dla fałszerzy dzieł sztuki mogą być również art. 286 k.k. (oszustwo), art. 270 § 1 k.k. (fałszerstwo dokumentu) i art. 115 ustawy o prawie autorskim i prawach pokrewnych (naruszenie praw autorskich). W przypadku sfalszowania sygnatury na dziele sztuki możliwe jest przyjęcie za kwalifikację prawną art. 306 k.k., art. 305 ustawy – Prawo własności przemysłowej lub art. 25 ustawy o zwalczaniu nieuczciwej konkurencji¹⁹.

Większość czynów określonych w ww. przepisach karnych jest ścigana z urzędu. Zatem służby powinny dążyć do wykrywania takich przestępstw i następnie efektywnego dowodzenia. Czynności te powinny być wspierane informacjami od instytucji zajmujących się ochroną zabytków lub opieką nad zabytkami. W niniejszym artykule dokonano przeglądu najistotniejszych źródeł pierwszych informacji o fałszerstwach dzieł sztuki oraz czynności wykrywczych i dowodowych, które powinny być realizowane w sprawach dotyczących fałszerstw dzieł sztuki. Rozważania skupiły się na przyczynach ograniczających ujawnianie falsyfikatów, czynnikach umożliwiających zwiększenie efektywności postępowań w sprawach dotyczących fałszerstw dzieł sztuki oraz wytypowaniu czynności pomocnych w procesie wykrywczym i dowodowym. Zwrócono przy tym uwagę na nowo nałożony obowiązek pro-

FALSYFIKATY I RYNEK SZTUKI

wadzenia ksiąg ewidencyjnych zabytków na podmioty gospodarcze wyspecjalizowane w zakresie obrotu zabytkami. Księgi mogą być źródłem informacji dla organów ścigania o dziełach sztuki i wydanych ekspertyzach. Ponadto podkreślono rolę biegłego oraz konieczność prowadzenia kompleksowych badań identyfikacyjnych dzieł sztuki.

2. Ujawnianie fałszerstw i źródła pierwszych informacji

Znacząca większość spraw związanych z fałszerstwami, jak i samych fałszyfikatów, w ogóle nie jest ujawniana, ponieważ zazwyczaj uczestnicy rynku sztuki nie są tym zainteresowani, nawet mając informację o statusie obiektu i poczucie bycia pokrzywdzonym. Pokrzywdzeni, a więc nabywcy lub posiadacze obiektu, który okazał się fałszykatem, nie zawiadamiają organów ścigania o przestępstwie, ponieważ m.in.:

- nie mają obowiązku zawiadamiania o popełnieniu przestępstwa (obowiązek prawny zawiadamiania o przestępstwie dotyczy jedynie niektórych typów przestępstw oraz podmiotów; art. 240 k.k., art. 304 § 1–2 k.k.),
- chcą uniknąć spotkań z organami ścigania i długich procesów karnych, które jak praktyka wskazuje, w sprawach dotyczących fałszerstw dzieł sztuki nadzwyczaj często kończą się umorzeniem postępowania²⁰,
- nie chcą angażować swojego czasu w proces karny ze względu na niską wartość inwestycji w obiekt,
- nabyli obiekt ze względów estetycznych, a samo autorstwo obiektu nie miało dla nich znaczenia,
- niekiedy wbrew grożącej odpowiedzialności karnej próbują odsprzedać fałszykat innej osobie poprzez przedstawienie go jako obiektu oryginalnego i odzyskać w ten sposób zainwestowane środki.

W ostatnich latach jedynie niewielka liczba spraw była zgłaszana organom ścigania przez pokrzywdzonych, co potwierdzają wyniki badań akt spraw prowadzonych w latach 2006–2013²¹. Również podmioty gospodarcze zajmujące się obrotem dziełami sztuki, tj. antykwariaty, galerie i domy aukcyjne, nie zgłaszają tego typu spraw z podobnych przyczyn. Warto w tym miejscu zaznaczyć, że od 9 grudnia 2017 r. podmioty gospodarcze wyspecjalizowane w zakresie obrotu zabytkami na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej są obowiązane do prowadzenia księgi ewidencyjnej zabytków przyjętych lub oferowanych do zbycia, zarówno na własną rzecz, jak i na rzecz innych osób, o wartości przekraczającej 10 000 zł (art. 59a u.o.z.²²). Księga ewidencyjna powinna m.in. zawierać dane dotyczące zabytku, zbywcy, nabywcy, pośredników, dokumenty poświadczające nabycie zabytku przez podmiot gospodarczy i jego zbycie²³. Z punktu widzenia opisywanej problematyki kluczowe znaczenie mają również oświadczenia w księdze ewidencyjnej: oświadczenie zbywcy dotyczące pochodzenia zabytku i sposobu nabycia go przez zbywcę oraz oświadczenie podmiotu prowadzącego księgę ewidencyjną dotyczące czynności powziętych w celu weryfikacji, czy zabytek nie pochodzi z przestępstwa ani nie został wyprowadzony z terytorium państwa Unii Europejskiej lub państwa trzeciego z naruszeniem prawa, ze wskazaniem informacji uzyskanych z dostępnych rejestrów, wykazów i baz danych. Ponadto w księdze ewidencyjnej podmiot gospodarczy powinien umieścić dane na temat wydanych ekspertyz, w szczególności

ocen wskazujących czas powstania zabytku i wycen zabytku (tj. dane osoby, na rzecz której została wydana ekspertyza, oraz odpis ekspertyzy). Księga ewidencyjna powinna być przechowywana przez okres prowadzenia działalności i podlega archiwizacji w archiwum państwowym. Księgi ewidencyjne są ponadto rejestrowane przez wojewódzkich konserwatorów zabytków (art. 59a ust. 12–13 u.o.z.). Nieprowadzenie księgi ewidencyjnej albo prowadzenie jej w sposób nierzetelny lub niezgodny z prawdą jest wykroczeniem, za które grozi kara grzywny (art. 119a u.o.z.)²⁴.

Księgi ewidencyjne będą dobrym źródłem informacji o pochodzeniu sprzedawanych obiektów oraz badaniu łańcucha powiązań pomiędzy poprzednimi i kolejnymi właścicielami oraz podmiotami pośredniczącymi w sprzedaży i ekspertami wydającymi oceny lub wyceny, co powinno sprzyjać przeciwdziałaniu obrotowi zabytków z nielegalnych źródeł. Dodatkowo oświadczenia zbywcy oraz pośrednika będą pomocne w określaniu ich świadomości co do statusu posiadanego zabytku, co ma podstawowe znaczenie w dowodzeniu wypełnienia przez sprawcę elementów strony podmiotowej przestępstwa fałszerstwa. Dokumentacja w ramach księgi ewidencyjnej obejmuje nie tylko opis zabytku, ale i również fotografie, które powinny przedstawiać całość zabytku, stan zachowania, elementy szczególne i oznaczenia. Księga ewidencyjna powinna być niezwłocznie i na każde wezwanie udostępniana:

- sądom powszechnym, sądom administracyjnym,
- ministrowi właściwemu do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego i innym członkom Rady Ministrów,
- kierownikom urzędów centralnych, wojewodom,
- prokuraturze, Policji, Krajowej Administracji Skarbowej oraz Straży Granicznej,
- innym instytucjom kultury wyspecjalizowanym w opiece nad zabytkami, którym minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego powierzył wykonywanie niektórych działań związanych z gospodarowaniem dobrami kultury, a w odniesieniu do materiałów bibliotecznych i archiwalnych – odpowiednio Dyrektorowi Biblioteki Narodowej albo Naczelnemu Dyrektorowi Archiwów Państwowych,
- innym podmiotom wydającym pozwolenia na wywóz zabytków za granicę.

Warto jednakże dodać, że przepisy dotyczą wyłącznie zabytków, a więc nieruchomości lub rzeczy ruchomych, ich części lub zespołów, które są dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowią świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową (art. 3 pkt 1 u.o.z.). Stąd też wiele obiektów, które nie spełniają ww. definicji zabytku, nie będzie rejestrowanych w księgach ewidencyjnych.

Ze względu na niską aktywność pokrzywdzonych w zgłaszaniu przypadków fałszerstw dzieł sztuki kluczowe znaczenie w ujawnianiu fałszyfikatów ma praca własna organów ścigania. Do czynności rozpoznawczych i wykrywczych służących ujawnieniu fałszyfikatu lub fałszerstwa można zaliczyć w szczególności:

- obserwację aukcji i ofert sprzedaży dzieł sztuki w domach aukcyjnych, antykwariatach i w Internecie (w szczególności aukcji prowadzonych na portalu Allegro.pl),
- obserwację ofert w gazetach, czasopismach i katalogach aukcyjnych,
- przegląd katalogów wystawowych,

- penetrację obiektów nagromadzenia dzieł sztuki (muzeów, galerii) oraz potencjalnych miejsc sprzedaży fałszyfkatów, np. giełd antyków i staroci, „pchlich targów”, antykwariatów, domów aukcyjnych,
- infiltrację środowisk antykwariuszy, kolekcjonerów, zbieraczy, artystów, ekspertów dzieł sztuki,
- współpracę z przedstawicielami i pracownikami domów aukcyjnych, antykwariatów, muzeów,
- analizę zdarzeń i zjawisk zachodzących na rynku sztuki.

Również czynności procesowe (przeszukanie, oględziny, przesłuchanie) prowadzone zarówno w sprawach bezpośrednio związanych z dziełami sztuki, jak i w sprawach dotyczących innej przestępczości, w której pojawiają się dzieła sztuki, mogą się zakończyć ujawnieniem fałszyfikatu.

Efektywne prowadzenie czynności wykrywczych i dowodowych w sprawach związanych z fałszerstwami dzieł sztuki wymaga specjalistycznej wiedzy i współdziałania różnych służb i podmiotów. Stąd też warto zaznaczyć, że w dniu 8 lutego 2018 r. Generalny Konserwator Zabytków i Komendant Główny Policji podpisali porozumienie w sprawie współdziałania w zakresie zapobiegania i zwalczania przestępczości skierowanej przeciwko zabytkom oraz innym dobrom kultury. Porozumienie umożliwia m.in. współpracę służb konserwatorskich z Policją w zakresie wykrywania przestępstw przeciwko zabytkom, wymianę informacji, doświadczenia i wiedzy, koordynację działań podejmowanych w celu zapewnienia efektywnej ochrony zabytków, profilaktyki kryminalnej.

3. Środki i źródła dowodowe

W sprawach związanych z poznaniem statusu dzieła sztuki mogą być wykonywane różne czynności dowodowe. Podstawową czynnością dowodową prowadzącą do oceny autentyczności dzieła sztuki jest ekspertyza biegłego, którą omówiono osobno w punkcie 4.

Niemniej ważną czynnością są oględziny dzieła sztuki, które z punktu widzenia przepisów procesowych są typowymi oględzinami obiektu (art. 207 k.p.k.). Oględziny dzieła sztuki powinny być pierwszą czynnością w sprawie i polegają na zmysłowym poznaniu dzieła sztuki w celu jego identyfikacji, ustalenia właściwości i struktury, ujawnienia i zabezpieczenia śladów, cech szczególnych oraz utrwalenia wyglądu. Informacje uzyskane w toku oględzin pozwalają na opracowanie planu dalszych czynności w sprawie. Oględziny obejmują dokładną obserwację dzieła sztuki przy użyciu relatywnie prostej aparatury, np. przyrządów powiększających (lupy, mikroskopu optycznego) i źródeł światła (lampy lub latarki emitującej światło białe, nadfiolet lub podczerwień, stosowanej pod różnym kątem w stosunku do powierzchni obiektu). Czynności prowadzone w ramach oględzin, podobnie jak w innych rodzajach czynności procesowych, są dokumentowane co najmniej w postaci protokołu (art. 143–155 k.p.k.). Powinny być w nim zawarte szczegółowe informacje na temat wyglądu, cech i właściwości obiektu. Niezbędne jest wykonanie fotografii dokumentujących zarówno wygląd całej powierzchni obiektu, jak i szczególnych fragmentów, znaków, śladów i sygnatur. Dokumentacja oględzin jest kluczowa, ponieważ zdarza się, że jest jedynym kompletnym opisem dzieła sztuki w ramach procesu karnego dotyczącego fałszerstwa. Ponadto poprawna dokumentacja umożliwi po wielu latach określenie, czy dany obiekt był już przedmiotem procesu karnego.

Przydatne informacje o pochodzeniu kwestionowanego dzieła sztuki mogą zostać uzyskane w drodze oględzin dokumentów z nim związanych. Dokumentami pomocnymi w identyfikacji dzieła sztuki oraz ustalaniu jego proveniencji są:

- dowody sprzedaży (np. faktury VAT, rachunki) lub darowiźny (np. akt notarialny, oświadczenia darczyńcy),
- katalogi aukcyjne i dokumenty potwierdzające przebieg aukcji, w tym aukcji internetowych (np. zestawienia sprzedanych dzieł sztuki, zarchiwizowane wyniki aukcji w serwisach internetowych),
- dokumenty urzędowe (np. zeznania lub deklaracje podatkowe),
- dokumenty historyczne lub publikacje opisujące kolekcje lub wystawy (wykazy obiektów znajdujących się w kolekcjach lub wystawach),
- katalogi *raisonné*, a więc opracowania dotyczące twórczości danego artysty wraz z listą jego dzieł, miejsc ich przechowywania, właścicieli itp.,
- dokumenty ewidencyjne zabytków w muzeach (np. karty ewidencyjne, inwentarze, księga depozytów),
- tzw. certyfikaty autorstwa, a więc pisemne oświadczenia artysty o autorstwie dzieła sztuki,
- opinie, ekspertyzy, wyceny wydane przez ekspertów lub biegłych.

Część ww. informacji i dokumentów znajdzie się również w ramach omówionych już wcześniej ksiąg ewidencyjnych podmiotów gospodarczych zajmujących się obrotem dziełami sztuki. Wskazane dokumenty mogą być wprowadzone do procesu karnego jako dowód i odczytane na rozprawie w ramach przewodu sądowego (art. 393 k.p.k.). Warto przy tym zaznaczyć, że niejednokrotnie konieczne będzie zweryfikowanie autentyczności, pochodzenia i wiarygodności dokumentu. Należy mieć również na uwadze, że katalogi *raisonné* nie są prawdą absolutną, ponieważ twórcy katalogów nie są nieomylni, a w ciągu lat katalogi były zmieniane – zarówno poszerzano listę dzieł danego artysty, jak i ją zawężano.

W dowodzeniu autentyczności dzieł sztuki istotne znaczenie mogą mieć informacje uzyskane w drodze przesłuchania:

- podejrzanego o podrobienie lub przerobienie obiektu (w przypadku tzw. fałszerstwa bezpośredniego) lub osoby pośredniczącej w zbyciu dzieła (dla tzw. fałszerstwa pośredniego),
- w charakterze świadka:
 - osoby, której przypisuje się autorstwo obiektu (np. na podstawie sygnatury umieszczonej na obiekcie) lub jego krewnych (osób bliskich),
 - nabywcy obiektu (pokrzywdzonego), w tym również potencjalnego nabywcy,
 - innych osób związanych ze sprawą,
- biegłego, który wydał opinię w przedmiotowej sprawie.

4. Ocena autentyczności w ramach ekspertyzy

Na polskim rynku duża liczba fałszyfkatów jest słabej jakości²⁵. W takich przypadkach oględziny oraz proste porównanie wyglądu kwestionowanego obiektu oraz dzieł sztuki artysty, któremu przypisuje się autorstwo, będą odpowiednie do potwierdzenia fałszerstwa. Niemniej jednak w niektórych przypadkach konieczne jest powołanie biegłego w drodze postanowienia (art. 193 i n. k.p.k.), który przeprowadzi badania

OCENA AUTENTYCZNOŚCI DZIEŁ SZTUKI

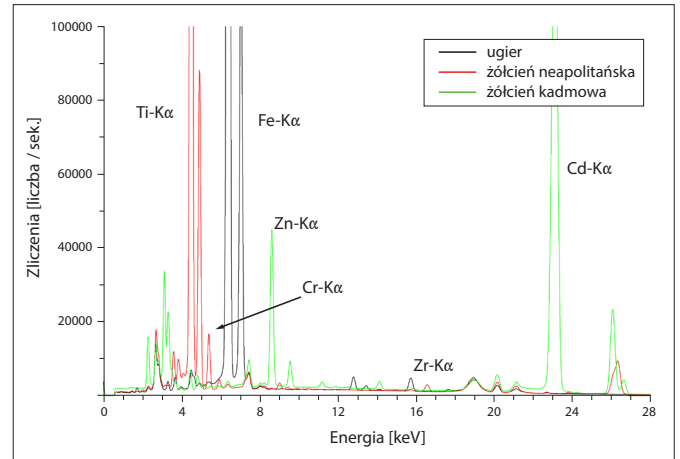
bardziej wyrafinowanymi metodami z wykorzystaniem wiadomości specjalnych²⁶.

W polskiej praktyce eksperckiej badania ograniczają się zazwyczaj do analizy historyczno-stylistycznej (dotyczącej wartości estetycznych i treści), obserwacji techniki wykonania dzieła przez artystę (np. sposobu malowania, przygotowania poszczególnych elementów dzieła) i interpretacji sygnatury. Inne kryminalistyczne metody identyfikacji stosowane są bardzo rzadko²⁷. O ile dla niektórych obiektów takie podejście jest w zupełności wystarczające, o tyle ujawnienie bardziej profesjonalnych fałszyfikatów wymaga wykorzystania metod fizykochemii kryminalistycznej oraz badań identyfikacyjnych sygnatury.

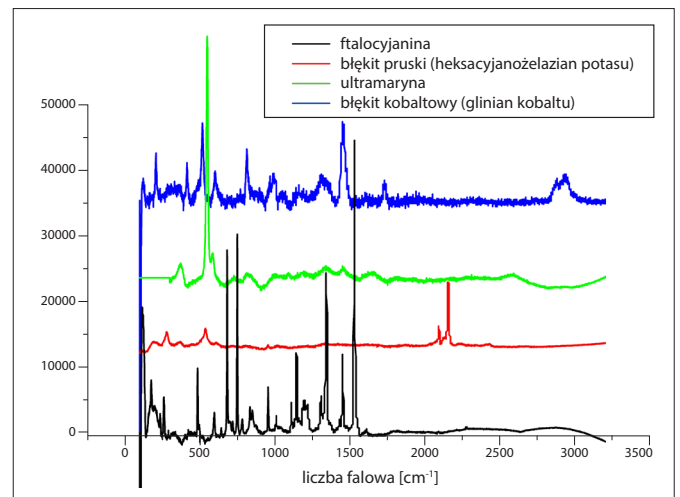
Przed przystąpieniem do pomiarów metodami chemii analitycznej warto przeprowadzić badania wstępne z wykorzystaniem technik fotograficznych, w których rejestruje się zjawiska absorpcji i luminescencji w nadfiolecie (UV) lub podczerwieni (IR), oraz rentgenografii. Przydatne są również fotografie wykonane w dużej rozdzielczości w świetle widzialnym. Takie techniki są nieinwazyjne i dostarczają informacji o stanie powłok w obiekcie lub dokonanych w nich zmianach (np. retuszach, przemalowaniach, uzupełnieniach konserwatorskich).

Znanych jest wiele metod pozwalających na zbadanie składu chemicznego materiałów zastosowanych przez artystę lub fałszerza do wykonania dzieła sztuki lub – odpowiednio – fałszyfikatu. Aktualnie najpopularniejszymi metodami chemii analitycznej w badaniach dzieł sztuki są fluorescencja rentgenowska (XRF – z ang. *X-Ray Fluorescence*)²⁸ i spektrometria Ramana (RS – z ang. *Ramanspectrometry*)²⁹. Metody te są głównie stosowane w analizach materiałów barwiących (pigmentów, barwników) oraz zapraw malarskich. Na rys. 3 i 4 przedstawiono przykładowe wyniki analiz współczesnych farb artystycznych przeprowadzonych odpowiednio metodą XRF i RS. Przy dobraniu właściwych parametrów pracy aparatury pomiary są wykonywane w sposób nieniszczący, w relatywnie krótkim czasie, a interpretacja wyników jest możliwa na podstawie bazy danych substancji. Metody XRF i RS są często sprzęgane z mikroskopem optycznym umożliwiającym precyzyjne wybranie obszaru do badań. Ponadto dostępne są przenośne wersje spektrometrów XRF³⁰ i Ramana³¹, które pozwalają na prowadzenie badań poza laboratorium.

Badania ww. metodami bywają uzupełniane pomiarami metodą skaningowej mikroskopii elektronowej z mikroanalizatorem rentgenowskim (SEM-EDX – z ang. *Scanning Electron Microscope – Energy Dispersive X-Ray*) oraz spektroskopią w podczerwieni (FT-IR – z ang. *Fourier Transform – Infra-Red*) lub dyfraktometrią proszkową (XRD – z ang. *X-Ray Diffractometry*). Pomiary ww. metodami pozwoliły na ustalenie tzw. palety malarskiej J. Matejki i innych polskich twórców³². Trzeba jednakże zaznaczyć, że ww. metody umożliwiają oznaczenie składników głównych (występujących w ilości powyżej 1% wag.) i dodatkowych (ubocznych, które określa się jako występujące w ilości poniżej 1% i powyżej 0,01% wag.). Składniki występujące w ilości śladowej (poniżej 0,01% wag.) mogą być cenne przy ustalaniu pochodzenia geologicznego minerałów znajdujących się w pigmentach w warstwie malarskiej czy też mogą być związane ze specyficznymi procesami technologicznymi stosowanymi przez firmy produkujące farby, co może wspomóc proces identyfikacji. Takich informacji mogą dostarczyć pomiary metodą spektrometrii mas z jonizacją w plazmie indukcyjnie sprzężonej po ablacji laserowej

Rys. 3. Widma XRF zarejestrowane dla trzech farb akrylowych o zabarwieniu żółtym wyprodukowanych przez firmę Winsor & Newton z zaznaczonymi najważniejszymi sygnałami. Źródło: opracowanie własne.

Rys. 4. Widma ramanowskie czterech farb akrylowych zawierających cztery podstawowe współczesne pigmenty o niebieskim zabarwieniu. Źródło: opracowanie własne.

(LA-ICP-MS – z ang. *Laser Ablation Inductively Coupled Plasma with Mass Spectrometry*)³³.

Badania metodami fizykochemii kryminalistycznej dostarczają istotnych i bardzo obiektywnych danych, które są przydatne w ocenie autentyczności dzieła sztuki. Trzeba jednakże zauważyć, że takie badania pozwalają jedynie na podważenie autentyczności dzieła. Ponadto interpretacja wyników wymaga wiedzy o rzadkości i zmienności środków artystycznych stosowanych przez danego artystę i w danym okresie historycznym. Utrudniony dostęp do wiarygodnego materiału porównawczego jest kolejnym ograniczeniem ww. metod. Nie bez znaczenia są duże koszty przeprowadzenia takich badań. Ponadto wyniki badań fizykochemicznych mogą zostać błędnie zinterpretowane, gdy obiekt był poddawany konserwacji. Dlatego też wskazana jest współpraca eksperta prowadzącego badania fizykochemiczne z konserwatorami dzieł sztuki, jak i również historykami sztuki. Sygnatura, a więc znak personalizujący dzieło sztuki, jest postrzegana przez uczestników rynku sztuki jako nieodzowny element potwierdzający autorstwo. Mimo że nie wszyscy artyści sygnowali swoje dzieła, to ekspertyza sygnatury jest ważnym aspektem oceny autentyczności. Badania te prowadzi się według odpowiednio zmodyfikowanej metodyki kryminalistycznej ekspertyzy pismoznawczej³⁴.

W ocenie autentyczności dzieł sztuki przydatne mogą być również badania prowadzone innymi metodami stosowanymi rutynowo w kryminalistyce, jak np. analiza DNA i daktyloskopia (gdy na obiekcie ujawnione są odpowiednio ślady biologiczne lub dermatoskopijne mogące pochodzić od fałszerza lub artysty), mechanoskopia (w przypadku śladów narzędzi lub uszkodzeń na dziele sztuki), antropometria (w razie konieczności porównania wymiarów poszczególnych elementów na dziele sztuki ze zdjęciami archiwalnymi)³⁵.

5. Podsumowanie

Fałszerstwa dzieł sztuki bywają przedmiotem polskich postępowań karnych. Efektywność postępowań ma kluczowe znaczenie dla zwiększania pewności obrotu na rynku sztuki. Dlatego też Policja i inne służby wraz z instytucjami zajmującymi się ochroną i opieką nad zabytkami odgrywają ważną rolę w zwalczaniu takiej przestępczości. W wyniku rozważań zawartych w niniejszym artykule zwrócono uwagę na możliwość prowadzenia wielu różnych czynności rozpoznawczych, wykrywczych i dowodowych. Fundamentalną kwestią jest zgłaszanie przez pokrzywdzonych informacji o podejrzeniu fałszerstwa oraz zwiększanie efektywności rozpoznawczej i wykrywczej służb. Podkreślono także wagę czynności dowodowych – oględzin i przesłuchania, oraz konieczność prawidłowej dokumentacji dzieła sztuki w ramach oględzin. Do protokołu powinien zostać załączony zestaw zdjęć badanego obiektu przedstawiających również jego cechy szczególne. Księgi ewidencyjne zabytków, które powinny być prowadzone przez podmioty gospodarcze wyspecjalizowane w zakresie obrotu zabytkami na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, będą dobrym źródłem informacji o dziełach sztuki i ekspertyzach. Istotne jest również korzystanie z odpowiednio wykwalifikowanych biegłych, którzy powinni zweryfikować autentyczność dzieła sztuki, stosując różne metody badawcze. Na zakończenie warto podkreślić, że badania identyfikacyjne dzieł sztuki nie są łatwe, ponieważ wymagają przeprowadzenia kompleksowych analiz – warstwy historyczno-stylistycznej, sygnatury, jak i składu chemicznego materiałów zastosowanych przez artystę. Takie badania wymagają szerokiej wiedzy oraz współpracy ekspertów z różnych dyscyplin naukowych i sztuki.

Słowa kluczowe: fałszerstwa, dzieło sztuki, wykrywanie, księga ewidencyjna, ekspertyza

Keywords: forgery, artwork, detection, monument registry, expertize

¹ Szerzej: D. Wilk, *Fałszerstwa dzieł sztuki. Aspekty prawne i kryminalistyczne*, wyd. C.H. Beck, Warszawa 2015; A. Szczekala, *Fałszerstwa dzieł sztuki. Zagadnienia prawnokarne*, Wolters Kluwer, Warszawa 2012.

² Informacja prasowa organizatora wystawy: <http://www.palazzoducale.genova.it/modigliani-2/> [dostęp: 8 lutego 2018 r.]; N. Squires, *Modigliani paintings once thought to be worth tens of millions now denounced as fakes*, „The Telegraph”, 10.01.2018 r., <http://www.telegraph.co.uk/news/2018/01/10/modigliani-paintings-thought>

-worth-tens-millions-denounced-fakes/ [dostęp: 8 lutego 2018 r.]; E. Povoledo, *Modigliani Exhibit Closes Early Amid Allegations of Fakes*, „New York Times”, 19.07.2017 r., <https://www.nytimes.com/2017/07/19/arts/design/modigliani-fakes-palazzo-ducale-genova.html> [dostęp: 8 lutego 2018 r.].

³ A. Martinez, *Report Claims 1,917 Artifacts in SF Mexican Museum Collection Cannot Be Authenticated*, „Observer”, 10.07.2017 r., <http://observer.com/2017/07/san-francisco-mexican-museum-collection-report-fakes/> [dostęp: 8 lutego 2018 r.].

⁴ S. Whiting, *Most of a Mexican Museum collection fails authentication*, „SF Gate”, 7.07.2017 r., <https://www.sfgate.com/living/article/Most-of-a-Mexican-Museum-collection-fails-11271345.php> [dostęp: 10 lutego 2018 r.].

⁵ E.K.W. Man, *Issues of Contemporary Art and Aesthetics in Chinese Context*, Springer, Berlin–Heidelberg 2015, s. 95–103, DOI: 10.1007/978-3-662-46510-3_13; Z. Mo, *The artistic hub of Dafen has been painted into a corner*, „The Telegraph”, 28.09.2016 r., <http://www.telegraph.co.uk/news/world/china-watch/business/dafen-has-been-painted-into-a-corner/> [dostęp: 8 lutego 2018 r.]; G. Melnyk, *Sztuka „made in China”*, „Rynek i Sztuka”, 7.02.2014 r., <http://rynekisztuka.pl/2014/02/07/sztuka-made-in-china/> [dostęp: 8 lutego 2018 r.].

⁶ S.R. Woolverton, *Zdjęcie z budynku Dafen Louvre przedstawiające produkcję obrazów*, 30.11.2006, licencja: CC-BY-3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Dafen_oil_painters_village_2006.jpg [dostęp: 10 lutego 2018 r.].

⁷ Szerzej: D. Wilk, *Fałszerstwa dzieł sztuki*, s. 34–75; A. Szczekala, *Fałszerstwa dzieł sztuki*, s. 113–228.

⁸ BF, *Zamiast dzieła – falsyfikat. Rybniczanie oskarżony o oszustwo na 70 tys. złotych*, serwis „Rybnik.com.pl”, 13.10.2015, <https://www.rybnik.com.pl/wiadomosci,zamiast-dzieła-falsyfikat-rybniczanie-oskarżony-o-oszustwo-na-70-tys-złoty,wiad5-3273-28441.html> [dostęp: 8 lutego 2018 r.].

⁹ M. Bryl, *Rynek sztuki w Polsce. Poradnik dla kolekcjonerów i inwestorów*, wyd. PWN, Warszawa 2016, s. 46–73; J.I. Cichorska, *Rozwój rynku sztuki jako przykład inwestycji alternatywnych*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin – Polonia” 2015, vol. XLIX (4), s. 69–83, DOI: 10.17951/h.2015.49.4.69.

¹⁰ Deloitte Luxembourg, *Art Tactic, Art & Finance Report 2017*, <https://www2.deloitte.com/lu/en/pages/art-finance/articles/art-finance-report.html> [dostęp: 8 lutego 2018 r.].

¹¹ C. McAndrew, *Art Market 2017. Art Basel & UBS Report*, Basel 2017.

¹² M. Kuc, *Rynek sztuki w liczbach*, „Rzeczpospolita” z 8.08.2017 r., <http://www.rp.pl/Sztuka/170809182-Rynek-sztuki-w-liczbach.html> [dostęp: 8 lutego 2018 r.].

¹³ K. Zahorska, *Ogromny spadek zainteresowania twórczością Warhola na światowym rynku sztuki*, „Rynek i Sztuka”, <http://rynekisztuka.pl/2017/02/24/ogromny-spadek-zainteresowania-tworzoscia-warhola-na-swiatowym-rynku-sztuki/> [dostęp: 8 lutego 2018 r.].

¹⁴ W. Szafrąński, D. Wilk, *Sposoby czy metody? Aspekty podmiotowe i przedmiotowe wycen dzieł sztuki w Polsce*, „Santander Art and Culture Law Review” 2017, vol. 1 (3), s. 115–156, DOI: 10.4467/2450050XSNR.17.009.7381.

¹⁵ W. Pływaczewski, *Pranie pieniędzy na rynku dzieł sztuki – skala zjawiska oraz możliwości przeciwdziałania*, „Przegląd Prawa i Administracji” 2012, vol. LXXXVIII (88), s. 81–98.

¹⁶ M. Luczak, A. Popiół, *Nielegalny obrót dziełami sztuki jako źródło finansowania terroryzmu*, w: *Służby w ochronie dziedzictwa Europy Wschodniej. Materiały pokonferencyjne, Pęzino, 14–15 VI 2016*, red. M. Luczak, Pomorskie Towarzystwo Historyczne/Zapół Spółka jawna, Szczecin 2016, s. 97–102.

- ¹⁷Regulacje są związane z: rekomendacjami *The Financial Action Task Force*; Dyrektywą Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2015/849 z dnia 20 maja 2015 r. w sprawie zapobiegania wykorzystywaniu systemu finansowego do prania pieniędzy lub finansowania terroryzmu, zmieniającej rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 648/2012 i uchylającej dyrektywę Parlamentu Europejskiego i Rady 2005/60/WE oraz dyrektywę Komisji 2006/70/WE; projektem ustawy o przeciwdziałaniu praniu pieniędzy oraz finansowaniu terroryzmu; Konwencją Rady Europy z dnia 19 maja 2017 r. o przestępczości przeciwko dobrom kultury (Council of Europe Treaty Series no. 221).
- ¹⁸ Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2017 r. poz. 2187, z późn. zm.).
- ¹⁹ Dz. U. z 2017 r. poz. 776; Dz. U. z 2003 r. Nr 153, poz. 1503, z późn. zm.
- ²⁰ D. Wilk, *Falszerstwa dzieł sztuki*, s. 207–208.
- ²¹ Spośród 53 spraw ujawnionych w toku badań, w jedynie 16 pokrzywdzeni zawiadamiali organy procesowe o fałszerstwie, szerzej: D. Wilk, *Falszerstwa dzieł sztuki*, s. 190.
- ²² Obowiązek prowadzenia księgi ewidencyjnej został wprowadzony ustawą z dnia 25 maja 2017 r. o restytucji narodowych dóbr kultury (Dz. U. z 2017 r. poz. 1086).
- ²³ Szczegółowe wymogi dla ksiąg ewidencyjnych ustalono w rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 4 grudnia 2017 r. w sprawie ksiąg ewidencyjnych prowadzonych przez podmioty gospodarcze wyspecjalizowane w zakresie obrotu zabytkami na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. poz. 2249).
- ²⁴ Zgodnie z art. 24 Kodeksu wykroczeń (Dz. U. z 2015 r. poz. 1094, z późn. zm.) kara grzywny może wynosić od 20 do 5000 zł, przy czym zgodnie z art. 38 kw ukaranemu co najmniej dwukrotnie za podobne wykroczenia umyślne, który w ciągu dwóch lat od ostatniego ukarania popełnia ponownie podobne wykroczenie, można wymierzyć karę aresztu.
- ²⁵ A. Legierska, *Wywiad z A. Chelstowskim: To, co zalewa rynek, nawet trudno nazwać fałszyfkami*, portal „Gazeta.pl” z 31.07.2012 r., http://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/1,114873,12220919,Chelstowski_To_co_zalewa_rynek_nawet_trudno_nazwac.html [dostęp: 8 lutego 2018 r.].
- ²⁶ D. Wilk, *Ekspertyza dzieł sztuki*, w: *Ekspertyza sądowa. Zagadnienia wybrane*, red. M. Kała, D. Wilk, J. Wójcikiewicz, Wolters Kluwer, Warszawa 2017, s. 601–633.
- ²⁷ D. Wilk, *Falszerstwa dzieł sztuki*, s. 192–198.
- ²⁸ M. Mantler, M. Schreiner, *X-Ray fluorescence spectrometry in art and archaeology*, „X-Ray Spectrometry” 2000, vol. 29, s. 3–17; M.S. Schackley, *X-Ray Fluorescence Spectrometry (XRF) in Geoarchaeology*, Springer, Berlin – Heidelberg 2010; D. Wilk, *Analiza składu pierwiastkowego współczesnych farb malarskich metodą fluorescencji rentgenowskiego (XRF) dla celów dowodowych*, w: *Paradygmaty kryminalistyki*, red. J. Wójcikiewicz, V. Kwiatkowska-Wójcikiewicz, Wyd. UJ, Kraków 2016, s. 229–247.
- ²⁹ *Raman spectroscopy in art and archaeology*, red. H.G.M. Edwards, P. Vandenabeele, Philosophical Transactions of the Royal Society A, 2016, vol. 374.
- ³⁰ *Handheld XRF for Art and Archaeology*, red. A.N. Shugar, J.L. Mass, Leuven University Press 2013; K. Trentelman, M. Bouchard, M. Ganio, C. Namowicz, C.S. Patterson, M. Walton, *The examination of works of art using in situ XRF line and area scans*, „X-Ray Spectrometry” 2010, vol. 39(3), s. 159–166, DOI: 10.1002/xrs.1242.
- ³¹ P.A. Mosier-Boss, M.D. Putnam, *The evaluation of two commercially available portable Raman systems*, „Analytical Chemistry Insights” 2013, vol. 8, s. 83–97, DOI: 10.4137/ACI.S11870; S. Bruni, V. Guglielmi, *Applications of a compact portable Raman Spectrometer for the field analysis of pigments in works of art*, w: *Lasers in the Conservation of Artworks. Springer proceedings in Physics*, vol. 116, red. J. Nimmrichter, W. Kautek, M. Schreiner, Springer, Berlin–Heidelberg 2007, s. 407–414, DOI: 10.1007/978-3-540-72310-7_48.
- ³² I. Żmuda-Trzebiatowska, M. Wachowiak, A. Klisińska-Kopacz, G. Trykowski, G. Śliwiński, *Raman spectroscopic signatures of the yellow and ochre paints from artist palette of J. Matejko (1838–1893)*, „Spectrochimica Acta” 2015, vol. 136, s. 793–801, DOI: 10.1016/j.saa.2014.09.096; M. Wachowiak, G. Trykowski, I. Żmuda-Trzebiatowska, *White, yellow and green pigments on Polish artists' palettes in the period 1838–1938*, w: *Lasers in the Conservation of Artworks XI. Proceedings of LACONA XI*, red. P. Targowski, M. Walczak, P. Pouli, NCU Press, Toruń 2017, s. 293–306, DOI: 10.12775/3875-4.21.
- ³³ K. Smith, K. Horton, R.J. Watling, N. Scoullar, *Detecting art forgeries using LA-ICP-MS incorporating the in situ application of laser-based collection technology*, „Talanta” 2005, vol. 67, s. 402–413, DOI: 10.1016/j.talanta.2005.06.030; M. Resano, E. Garcia-Ruiz, F. Vanhaecke, *Laser ablation-inductively coupled plasma mass spectrometry in archaeometric research*, „Mass Spectrometry Reviews” 2010, vol. 29(1), s. 55–78, DOI: 10.1002/mas.20220; B. Giussani, D. Monticelli, L. Rampazzi, *Role of laser ablation-inductively coupled plasma-mass spectrometry in cultural heritage research: a review*, „Analitica Chimica Acta” 2009, vol. 635(1), s. 6–21, DOI: 10.1016/j.aca.2008.12.040; B. Wagner, O. Syta, M. Sawicki, *A moderate microsampling in Laser Ablation Inductively Coupled Plasma Mass Spectrometry analysis of cultural heritage objects: a review*, w: *Lasers in the Conservation of Artworks XI. Proceedings of LACONA XI*, red. P. Targowski, M. Walczak, P. Pouli, NCU Press, Toruń 2017, s. 155–178, DOI: 10.12775/3875-4.11.
- ³⁴ Szerzej: T. Widła, *Ekspertyza sygnatury malarzkiej*, wyd. UŚ, Katowice 2016, s. 32–199.
- ³⁵ Szerzej: D. Wilk, *Nowe dzieła Vermeera i Leonarda. Kryminalistyka w badaniach autentyczności dzieł sztuki*, w: *Kryminalistyka – jedność nauki i praktyki. Przegląd zagadnień z zakresu zwalczania przestępczości*, red. M. Goc, T. Tomaszewski, R. Lewandowski, Polskie Towarzystwo Kryminalistyczne, Warszawa 2016, s. 53–64.

Summary

Art forgery in criminal trial. Selected issues related to detection and evidences

Art fakes are one of aspects of illegal trade of works of art. The efficiency of criminal proceedings concerning the art forgery is crucial for increasing the certainty of art market. The most important sources of the first information of art fakes and selected detection and evidential activities, which should be carried out in cases relating to art forgery are presented in the paper. Attention was paid to the necessity of proper documentation of the artwork during inspection by investigators within trial. The monuments registries, which should be carried on from 9th December 2017 by subjects engaged in art trade, can be recognized as a good source of information about works of art and expert opinions. It is also important to use properly qualified experts who should verify the authenticity of the art object using various research methods. Identification of art works is not easy, because comprehensive research is required, i.e. analyzes of the historical-stylistic issues, signature, as well as the chemical composition of materials applied by the artist.

Thumaczenie: Autor